

Cultural and Communicational Analysis of Religious Confraternities

Mohammad Ali Jafari Baghdad Abadi*

Received: 2018/01/09

Accepted: 2018/01/25

One of the most frequent topics in communication sciences is group discussion and group communication. the group is known as the vehicle for the creation of human communication as well as group communication as one of the divisions of human communication, which is of great importance among scholars of communication science. communication in group format can be one of the suitable opportunities for transferring concepts of religious communication, examples of which can be observed in some delegations and cultural, religious, Takaya, mosques and mosques.

The aim of this study is to examine the cultural and social analysis between group elements and bonding, and have a scientific look at the opportunities and threats involved in bonding bonding.

in this study, group theories and group relationships of 19th and 20th centuries such as Durkheim's theories about group behavior, regional Horton surrounding groups, theories about the dynamics of group dynamics and... were used.

After matching group elements with the internal discourse of religious delegates through library method and sometimes systematic observation, some conclusions can be achieved such as joint goals of delegates, internal rules and norms, impact, internal interaction, and... It also includes group management, teamwork, teamwork and... including comparative points related to the field of group communication among the delegations.

Keywords: Cultural Analysis, Religious Associations, Opportunities and Threats, Small Group.

* M.A. in Faculty of Islamic Studies and Culture and Communication, Imam Sadiq(a.s) University.
ma.jafari313@gmail.com

تحلیل فرهنگی ارتباطی هیئات مذهبی

محمدعلی جعفری بغدادآبادی*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۰/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۱/۰۵

چکیده

یکی از مباحث پرکاربرد در علوم ارتباطات بحث گروه و ارتباطات گروهی است. گروه به عنوان محملی برای ایجاد ارتباطات انسانی و همچنین ارتباطات گروهی به عنوان یکی از تقسیمات ارتباطات انسانی شناخته می‌شود که در میان اندیشمندان علم ارتباطات دارای اهمیت فراوانی است. ارتباط در قالب گروه می‌تواند یکی از فرصت‌های مناسب برای انتقال مفاهیم ارتباطات مذهبی باشد که نمونه‌هایی از آن را می‌توان در برخی از هیئات‌های و تشکل‌های فرهنگی، مذهبی، تکایا، حسینیه‌ها و مساجد مشاهده نمود.

پژوهش پیش رو قصد دارد تا با بررسی مؤلفه‌های گروهی و ارتباطات درون‌گروهی، به تحلیل فرهنگی ارتباطی هیئات مذهبی پرداخته و به فرصت‌ها و تهدیدات موجود در ارتباطات درون‌گروهی ایشان، نگاهی علمی داشته باشد.

در این پژوهش، نظریات گروهی و ارتباطات گروهی قرون ۱۹ و ۲۰ مانند نظریات امیل دورکیم در مورد رفتار گروهی، هورتون کلی پیرامون گروه‌های کوچک، نظریات حول موضوع پویایی گروه و... مورد استفاده قرار گرفتند.

پس از تطبیق مؤلفه‌های گروهی با مباحث درونی عموم هیئات مذهبی از طریق روش کتابخانه‌ای و بعضاً هم مشاهده سیستماتیک، می‌توان به برخی نتایج همچون اهداف مشترک هیئات، مقررات و ضوابط درونی هیئات‌ها، اثرگذاری و کنش متقابل درونی و... دست یافت. همچنین مدیریت گروهی، هم‌نمایی گروهی، نقش‌های گروهی و... هم از جمله نکات تطبیقی مرتبط با حوزه ارتباطات گروهی در میان این هیئات‌ها می‌باشد.

واژگان کلیدی: تحلیل فرهنگی ارتباطی، هیئات مذهبی، فرصت‌ها و تهدیدها، گروه کوچک.

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
ma.jafari313@gmail.com

مقدمه

یکی از مباحث پرکاربرد در علوم ارتباطات بحث گروه و ارتباطات گروهی است. به نظر می‌رسد ارتباطات گروهی در قالب گروه می‌تواند محمل خوبی جهت ایجاد تغییر در نگرش‌ها و رفتارها باشد.

در این پژوهش سعی شده است تا پس از ایراد ضرورت مسئله، به بیان برخی مؤلفه‌های گروهی و ارتباطاتی مرتبط با گروه‌ها، به تطبیق آن‌ها با هیئات مذهبی پرداخته شده و پس از آن به برخی از آسیب‌ها و تهدیدات موجود ارتباطی دست پیدا شود.

۱. بیان مسئله

ارتباطات گروهی به عنوان یکی از تقسیمات ارتباطات انسانی شناخته می‌شود که در میان اندیشمندان علم ارتباطات دارای اهمیت فراوانی است. تعریف ارتباطات گروهی در ادبیات حوزه مطالعاتی ارتباطات، «فرایند مبادله استفاده از رفتارهای نمادین برای دستیابی به معنای مشترک بین اعضای گروه، در یک بازه زمانی است».

ارتباط در قالب گروه می‌تواند یکی از فرصت‌های مناسب برای انتقال مفاهیم ارتباطات مذهبی باشد که نمونه‌هایی از آن را می‌توان در برخی از هیأت‌های و شکل‌های فرهنگی، مذهبی، تکایا، حسینیه‌ها و مساجد مشاهده نمود. نکته‌ای که اهمیت دارد شناخت و به‌کارگیری درست قابلیت‌های ارتباطات گروهی است که می‌تواند در جذب، آموزش و حفظ مخاطبان مؤثر واقع شود.

این تحقیق درصدد مطالعه و تحلیل ارتباطات موجود بین این هیئات می‌باشد. فواید و نتایجی که بر این عمل مترتب می‌شود بدین شرح است:

- اعمال و ارائه نتایج حاصله از این پژوهش به دیگر کانون‌های تربیتی و هیأت‌های مختلف مذهبی.

- نگاه به مبحث هیأت‌های مذهبی از دید فرهنگ و ارتباطات.

- استفاده از روش‌های نوین علمی در راستای بهبود بخشی به ارتباطات گروهی درون هیأت‌ها.

۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

- ۱- ارتباط در قالب گروه می‌تواند محمل بسیار خوبی جهت انتقال ارزش‌های انسانی باشد. چراکه هر یک از اعضای گروه به حکم جامعه‌پذیری^۱، رفتار خود را موافق مقتضیات گروه درمی‌آورند و دانسته و ندانسته، راه و رسم زندگی گروهی را می‌پذیرند. از این رو جامعه‌پذیری جریانی است که فرد را عملاً با زندگی گروهی همساز می‌کند و می‌توان گفت انسان جامعه‌پذیر انسانی است که بر اثر هم‌نوا شدن با هنجارهای گروهی راه و رسم همکاری با گروه را پذیرفته و به آن اعمال می‌شود و به عبارتی دیگر دارای رفتار گروه‌پسند می‌شود (فرهنگی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص. ۹۸).
- ۲- ارتباط چهره به چهره در قالب گروه‌های کوچک می‌تواند محمل خوبی جهت ایجاد تغییر در نگرش‌ها و رفتارها باشد. چراکه این گروه‌ها هستند که نگرش‌ها و رفتارهای ما را قویاً هدایت می‌کند (فورسایت، ۱۳۸۰، ص. ۲۳۲). قضاوت دیگران نیز تأثیر خاص خود را بر نگرش‌های ما می‌گذارند و عقاید ما را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهند و از این طریق ارزش‌ها، باورها و ادراکات ما شکل می‌دهند (فرهنگی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص. ۱۰۳).
- ۳- هیأت‌های مذهبی، حسینیه‌ها، تکایا و برخی مساجد به عنوان مصادیق مهمی هستند که می‌توان ارتباطات گروهی را در بسترهای آن‌ها ملاحظه کرد. در اهمیت کارکرد هیأت‌های مذهبی به صورت عینی‌تر به این نکته می‌توان اشاره کرد که به عنوان یکی از مؤثرترین عوامل وابستگی به دین و مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام) در طول تاریخ بوده و نقش بسیار مهمی را در گسترش مکتب تشیع و حفظ و حراست از ارزش‌های انسانی و ترویج اخلاق‌مداری به عهده داشته است.

۳. سؤالات پژوهش

- ۱- مؤلفه‌های فرهنگی - ارتباطی موجود در هیئات مذهبی چه مواردی هستند؟
- ۲- فرصت‌ها و تهدیدهای موجود در ارتباطات گروهی بین اعضا هیئات مذهبی چیستند؟

۴. پیشینه تحقیق

۴-۱. ارتباطات گروهی و حسینیه‌ها، تکایا، کانون‌ها و هیأت‌های مذهبی

همان‌طور که ملاحظه فرمودید، قالب محتوایی کتاب و یا پایان‌نامه‌هایی که در پیشینه آمد، خارج از چند حالت نمی‌باشد:

- نگاه به مبحث هیأت‌های مذهبی از دید یک پدیده و یا سرمایه اجتماعی و همچنین نقش هیأت‌های مذهبی در ارتباط با معضلات اجتماعی.
- توجه به موضوع ارتباطات گروهی در قالب گروه‌های علمی و نخبگانی.
- نقش هیأت‌های مذهبی در ارتباط با مسائل تربیتی.
- نگاه سازمانی و یا کارکردی به هیأت‌های مذهبی و کانون‌های مختلف.

تفاوتی که این نوشته با دیگر تحقیقات پیشین دارد در این است که به بحث ارتباطات درون‌گروهی و گروه‌های کوچک موجود در هیأت‌های مذهبی و همچنین در قالب تحلیل فرهنگی ارتباطی، به مسئله هیأت‌های مذهبی نظر انداخته است و سعی بر این دارد تا با یک نگاه کلی و نه فقط جزئی صرف، به صورت عمقی به مؤلفه‌های فرهنگی ارتباطی موجود در هیأت‌های مذهبی دست پیدا کند و به عنوان یک الگوی عملیاتی به دیگر کانون‌ها، حسینیه‌ها و هیأت‌های مذهبی ارائه دهد تا ان‌شاءالله در جایگاه یک الگوی کشوری قرار گیرد.

۵. روش تحقیق

این پژوهش با رویکرد کیفی صورت گرفته و از طریق روش‌های کتابخانه‌ای و مشاهده مشارکتی به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته است.

- ۱- مشاهده سیستماتیک: در این نوع تجربه یک محیط کنترل‌شده که مشخصات معینی دارد به وجود می‌آوریم و یک یا چند متغیر که بتوانیم آن‌ها را دستکاری کنیم، برای مشاهده آثار ایجادشده در نظر می‌گیریم.
- ۲- روش کتابخانه‌ای: در این پژوهش به منظور تدوین سابقه پژوهش و ادبیات موضوع از روش کتابخانه‌ای کمک گرفته شده است.

۶. مفاهیم پژوهش

۶-۱. گروه

۶-۱-۱. تعریف

تعریف ابتدایی جورج هومانز^۲ از گروه اجتماعی به طور اجمالی چنین است: «اگر افراد «الف»، «ب» و «ج» در دوره معینی از زمان، کنش و واکنش بیشتری بر روی هم داشته باشند، به طوری که کنش و واکنش آن‌ها با یکدیگر بیش از کنش و واکنش هر یک از آن‌ها با افراد دیگر باشد، آن‌ها یک گروه را تشکیل می‌دهند» (ادیبی سده، ۱۳۸۱، ص. ۱۲)؛ اما مهم‌ترین نکته درباره گروه و تمایز آن با جماعت و ازدحام آن‌طور که مظفر شریف^۳، محقق و روان‌شناس اجتماعی نام‌آور بیان کرده است، پیوند بین اعضاء آن است. وقتی از او در مورد گروه تفاوت آن با جماعت و ازدحام سؤال می‌کنند، تعدادی نقطه بر روی تابلو یا کاغذ به صورت پراکنده می‌گذارد و می‌گوید اگر هر نقطه را انسانی تصور کنیم جمع این نقاط ازدحام یا جماعت است؛ اما اگر برخی از این نقاط را با خطوطی به هم متصل کنیم - همانا بازوی پیونددهنده گروه - شکلی پدید می‌آید. او این شکل را گروه می‌نامد (فرهنگی، ۱۳۷۴، ص. ۸۷).

۶-۱-۲. برخی دیدگاه‌ها و نظریات حوزه مطالعات گروه

- کنش و واکنش‌های داخلی گروه (تعامل): منظور از بررسی داخلی کنش و واکنش گروهی این است که می‌توان با مشاهده مستقیم، یعنی مطالعه فرایند رفتار متقابل افراد هنگام برخورد با یکدیگر در یک بحث گروهی، به پویایی گروه پی برد.
- گروه‌سنجی^۴: در گروه‌سنجی موقعیت هر فرد در گروه نسبت به دیگران بر اساس ملاک و معیارهای معینی ارزیابی می‌شود. هدف گروه‌سنجی آن است که میزان پذیرش یا عدم پذیرش افراد گروه نسبت به یکدیگر و روابط هر فرد با دیگر اعضای گروه مشخص گردد (شفیع‌آبادی، ۱۳۷۰، ص. ۳۱).
- گروه‌درمانی^۵: نظریه گروه‌درمانی، در واقع بر این اساس است که از طریق تجزیه و تحلیل رفتارهای گروهی (گروه رفتاری) بر اساس تجربیات و گزارش‌های موجود مربوط به افراد گروه و شناخت حرکات گروه، به گروه‌درمانی می‌پردازد (شفیع‌آبادی، ۱۳۷۰، ص. ۶۰).

- نظریه سازمانی - اداری گروه، متوجه کنش‌ها و واکنش‌های گروه‌های سازمان‌های رسمی و اثرگذاری و اثرپذیری از یکدیگر است و ضمناً سعی بر تبیین کیفیت ساخت سازمانی تشکیلات رسمی دارد (گلشن فومنی، ۱۳۸۱، صص. ۷۴-۷۱).
- دیدگاه آموزشی: از نقش‌های مهم آموزش و پرورش، اجتماعی کردن افراد جامعه است؛ این آموزش اگر به صورت غیررسمی باشد، به وسیله گروه خانواده یا گروه همبازی صورت می‌گیرد و فرد از طریق این گروه‌ها، به ارزش‌ها و آداب و رسوم رفتار گروهی پی می‌برد (گلشن فومنی، ۱۳۸۱، ص. ۷۷).
- نظریه روان‌درمانی: ریشه این نظریه در روان‌درمانی قابل مشاهده است. بیشترین تأثیر این نظر در روان‌شناسی اجتماعی به تأکید بر روی جامعه‌پذیری اختصاص دارد؛ جایی که فریود عقیده دارد فراخود در فرایند جامعه‌پذیری رشد می‌کند و تحت تأثیر آموزش، معلمان، همسالان و... می‌باشد (قنادان، ۱۳۷۵، ص. ۲۸).

۶-۱-۳. مؤلفه‌های گروهی

- عمده مؤلفه‌های گروهی موجود در نظریات مختلف اعم از موارد زیر می‌باشد:
- ۱- نام و نشان: هر گروهی نامی دارد که اعضاء گروه و افراد خارج از گروه که به نحوی با آن در ارتباط‌اند، گروه را به آن نام می‌خوانند. اکثر گروه‌ها مرکز کار خود را در مکانی مستقر کرده‌اند که نشانی یا آدرس آن گروه است (گلشن فومن، ۱۳۸۱، ص. ۱۴۲).
 - ۲- اهداف مشترک: هدف هر گروهی رابطه مستقیم دارد با نوع فعالیتی که گروه انجام می‌دهد. در واقع هدف همان چیزی است که گروه به خاطر آن به وجود آمده است. در نظر گرفتن زمان برای رسیدن به اهداف گروه خیلی مهم است. اهداف گروه ممکن است کوتاه‌مدت، میان‌مدت و درازمدت باشد (گلشن فومن، ۱۳۸۱، ص. ۱۴۴).
 - ۳- ادراک عضویت: درک یگانگی و هویت جمعی که افراد به آن متعلق می‌باشند و خود را عضو یک گروه به حساب می‌آورند (فرهنگی، ۱۳۸۹، ج ۲، ص. ۸۸).
 - ۴- انگیزش فردی: نیازهای فردی اعضاء با عضویت در گروه برآورده می‌شوند (فرهنگی، ۱۳۸۹، ج ۲، ص. ۸۸).
 - ۵- اثرگذاری، کنش متقابل و تعامل: افراد تأثیر متقابلی بر یکدیگر بر اساس رابطه

خود دارند (فرهنگی، ۱۳۸۹، ج ۲، ص. ۸۸).

۶- ضوابط و مقررات گروه: هر گروه برای انجام امور خویش مقررات مشخصی دارد که رفتار اعضای گروه و روابط آن‌ها با یکدیگر و با مسئولین و حدود وظایف هر یک از افراد را تعیین کرده است. در گروه‌های ثانوی و ارادی، اساسنامه‌ها، آیین‌نامه‌ها یا دستورالعمل‌ها از این‌گونه ضوابط و مقررات هستند که کیفیت آن‌ها در کیفیت کارگروه یا رفتار افراد مؤثر است. وجود این مهم، به نظم و از پابرجا بودن و ایجاد هویت جمعی در بین افراد کمک شایانی خواهد کرد (گلشن فومن، ۱۳۸۱، ص. ۱۵۰).

۷- تشکیل جلسات: هر گروهی برای شروع هر فعالیتی و البته رسیدن به اهداف خود دست به تشکیل جلسه، بحث و گفتگو می‌زند (گلشن فومن، ۱۳۸۱، ص. ۱۵۲).

۲-۶. گروه کوچک

«واحد بررسی گروه گاهی گروه کوچک گفته می‌شود و این تعریف بر اساس اندازه آن وضع شده است. تعداد اعضای گروه کوچک حداقل سه نفر است و برخی از نظریه‌پردازان این حوزه حداکثر تعداد اعضای را ۱۵ تا ۲۰ نفر مشخص کرده‌اند.» جورج هومانز عضویت در گروه‌های کوچک را اولین و بی‌واسطه‌ترین تجربه اجتماعی نوعی بشر در زندگی‌اش می‌داند. این تجربه اجتماعی برای هر انسانی به نوعی حاصل می‌شود و او به نوعی وارد گروه‌های کوچک پیرامون خود می‌گردد (فرهنگی، ۱۳۸۹، ج ۲، ص. ۹۶). البته «گروه‌های کوچک و محدود فقط گروه‌های نخستین^۶ نیستند بلکه گروه‌های آزمایشگاهی و ثانوی یا حداقل، واحدهایی از گروه‌های ثانوی و سازمان‌های اجتماعی نیز که تعداد افراد آن کم و دارای همبستگی گروهی و رابطه چهره به چهره هستند و افراد یکدیگر را با نام می‌شناسند، در زمره گروه‌های کوچک قرار دارند. این‌که تعداد اعضای گروه کوچک چند نفر باید باشد، حقیقت این است که نمی‌توان قاعده معینی ارائه داد» (گلشن فومنی، ۱۳۷۸، صص. ۲۸-۲۹).

۳-۶. ارتباطات گروهی

۱-۳-۶. تعریف

ارتباط انسان با انسان، از یکسو قابل تقسیم به دو دسته بزرگ ارتباط مستقیم^۷ (بدون استفاده از ابزارهای ارتباطی) و غیرمستقیم^۸ (با استفاده از ابزارهای ارتباطی) قابل تفکیک است. از سوی دیگر می‌توان بر اساس تعداد مشارکت‌کنندگان در ارتباط، آن را به ارتباط درون‌فردی^۹، ارتباط میان‌فردی^{۱۰}، ارتباط گروهی^{۱۱}، ارتباط عمومی^{۱۲} و ارتباط جمعی یا رسانه‌ای^{۱۳} تقسیم کرد (محسنیان‌راد، ۱۳۹۲، ص. ۵۲۱).

ارتباطات را می‌توان «فرایند مبادله‌ای استفاده از رفتارهای نمادین برای دستیابی به معنای مشترک بین اعضای گروه، در یک بازه زمانی است» تعریف کرد.

۲-۳-۶. برخی دیدگاه‌ها و نظریات حوزه ارتباطات گروهی

- دیدگاه سنت کارکردی (نقش‌گرا): نظریه‌های کارکردی، ارتباطات را به عنوان ابزاری که به وسیله آن گروه تصمیم‌گیری می‌کند می‌بیند و بر رابطه بین کیفیت ارتباطات و کیفیت برون‌داد گروه تأکید می‌کند (لیتل جان، ۱۳۸۴، ص. ۶۴۳).
- دیدگاه سنت تعاملی: نظریات تعامل گروهی به خاطر توجهشان به ارتباطات به عنوان هسته بهره‌وری گروه مهم است. دو نظریه در این قسمت مطرح است: اولاً، نظریه بیلز که معتقد است یکی از راه‌های کاهش تنش، گفتن داستان یا ارائه نمایش است. ثانیاً، فیشر^{۱۴} و هیوز^{۱۵} معتقدند روش محسوس‌تر برای مطالعه ارتباطات گروهی، الگوی سیستم تعامل است که برای اعمال هماهنگ که تعامل نامیده می‌شوند، تأکید دارد (لیتل جان، ۱۳۸۴، صص. ۶۵۶-۶۵۱).
- نظریه ساختمان‌دی عبارت است از اینکه کنش انسان، فرایند تولید و بازتولید سیستم‌های اجتماعی مختلف است. این نظریه زاده ذهن آنتونی گیدنز^{۱۶} است. او معتقد است که گروه‌ها برای دستیابی به اهدافشان بر اساس قواعد عمل می‌کنند و با این کار، ساخت‌هایی ایجاد می‌کنند که کنش‌های آینده را تحت تأثیر قرار می‌دهد. ساخت‌هایی نظیر انتظارات رابطه‌ای، هنجارها و نقش‌های گروه، شبکه‌های ارتباطی و مؤسسات اجتماعی، هم بر کنش اجتماعی تأثیر می‌گذارند و هم تحت تأثیر آن‌ها قرار دارند. این نظریه نشان می‌دهد که گروه‌ها فرایند فعالیت یا کنش خاصی برای

رفع نیازها به کار می‌برند، اما با انجام کار، ساخت‌هایی ایجاد می‌کنند که کنش آینده را محدود می‌کند (لیتل جان، ۱۳۸۰، ص. ۶۶۸).

• پویایی گروه: پویایی گروه، یک نظریه یا مکتب و یا فن و شیوه به انجام رساندن کارها نیست. بلکه همان تحرک و تحول و فعل و انفعالات پیچیده‌ای است که بر اثر کنش‌های متقابل پیوسته و گسسته افراد (همکاری، همبستگی، سبقت‌جویی، رقابت، مقاومت و ستیزه) در درون گروه‌ها در همه زمان‌ها و در همه گروه‌ها وجود دارد (فورسایت، ۱۳۸۰، ص. ۴۲).

در بررسی پویایی گروه چهار مرحله برای کارگروه موجود است که عبارتند از: ۱- مرحله رقابت، ۲- مرحله تعارض، ۳- مرحله هماهنگی و ۴- مرحله سازندگی. برای آنکه گروه در طی مراحل فوق موفق باشد باید اولاً، اهداف گروه مشخص باشد؛ ثانیاً، انتظارات افراد از مشارکت در گروه معین گردد؛ ثالثاً، اعتماد بین افراد و امنیت خاطر در گروه حکم‌فرما باشد و اعضاء با یکدیگر رابطه حسنه‌ای برقرار کنند؛ و رابعاً، جلسات گروهی از رهبری مؤثری برخوردار باشد (شفیع‌آبادی، ۱۳۷۰، ص. ۳۹).

۳-۳-۶. مؤلفه‌های ارتباطات گروهی

۱- هنجارها و ارزش‌های گروهی: هنجار اجتماعی عبارت است از قواعد و مقررات و ملاک و معیارهایی که در موقعیت مکانی و زمانی و در نظام ویژه‌ای نحوه رفتار و کردار انسان را تعیین می‌کند. با توجه به این تعریف می‌توان گفت، این رفتارها هستند که موجب رفتار و عکس‌العمل افراد در امور مربوط به گروه می‌شوند (گلشن فومنی، ۱۳۸۱، ص. ۱۲۱).

۲- تصمیم‌گیری گروهی: تصمیم‌گیری عبارت است از ارزیابی و انتخاب بهترین راه‌حل ممکن برای رسیدن به یک مقصود معین. انسان‌ها همواره با محدودیت منابع و فراوانی آرمان‌ها و آرزوها مواجه‌اند و برای رسیدن به این آرزوها و آرمان‌ها ناچارند از میان منابع محدود حداکثر و به‌گونه‌ای بهینه از آن‌ها استفاده کرده و آرمان‌های خویش را نیز محدودتر کنند. باید در نظر داشته که اصولاً تصمیم‌گیری برای حل یک مشکل یا بهره‌برداری از یک فرصت ایجادشده می‌باشد (فرهنگی، ۱۳۸۹، ص. ۱۰۸).

۳- وابستگی و همبستگی متقابل: در گروه افرادی به وجود می‌آیند که به گونه‌ای خاص با یکدیگر مرتبط بوده و نوعی رابطه با یکدیگر دارند. احساس همبستگی و یگانگی و انسجام یک گروه بستگی زیادی به فراوانی، تنوع و کیفیت عاطفی روابط متقابل اعضاء آن دارد (فرهنگی، ۱۳۸۹، ج ۲، ص. ۸۸؛ گلشن فومن، ۱۳۸۱، ص. ۱۴۸). به هم پیوستگی گروهی، از روی نیرو و دوام رشته‌هایی که افراد گروه را به هم می‌پیوندند و آنان را به صورت یک کل واحد درمی‌آورد، تعیین می‌گردد. این صفت خصوصیات چندی را نشان می‌دهد از قبیل دلگرمی، روحیه گروهی، نیروی جاذبه گروهی برای جذب اعضا به طرف گروه و علاقه و تمایل اعضا به آنچه گروه به انجام آن اشتغال دارد.

۴- شبکه‌های ارتباطی گروهی: سازمان‌دهی، کنار یکدیگر قرار دادن اعضاء و امکانات گروه یا سازمان که از آن بتوان بهترین نتیجه را به دست آورد. در گروه‌های کوچک، کنار یکدیگر قرار گرفتن اعضاء که شکل و شبکه خاصی را پدید می‌آورند، اهمیت دارد (فرهنگی، ۱۳۸۹، ص. ۱۴۸).

۵- نقش‌های گروهی: مجموعه‌ای از رفتارهایی که مشخصه افراد در یک بافت اجتماعی خاص‌اند (فورسایت، ۱۳۸۰، ص. ۱۶۰).

۶- هم‌نوایی گروهی: محیط اجتماعی - خواه یک گروه کوچک باشد، خواه یک جامعه بزرگ - واحدی یکدست و ثابت نیست، بلکه همواره تغییر می‌پذیرند. افرادی از میان می‌روند و افرادی زاده می‌شوند و جای رفتگان را می‌گیرند. از این‌رو گروه انسانی برای آن‌که بتواند سازمان خود را حفظ کند و به زندگی خود ادامه دهد، ناگزیر از آن است که پیوسته افراد جدید را با خود همساز گرداند و برای زندگی گروهی آماده کند. هم‌نوایی گروهی نتیجه نهایی این همسازی است (آگ برن و نیم کوف، ۱۳۸۰، ص. ۱۶۷).

۷- تعداد اعضاء گروه: در گروه‌های بزرگ معمولاً، تعداد کمی از افراد بیشترین صحبت را می‌کنند و بقیه افراد ترجیح می‌دهند که خاموش بمانند. اگر گروه برای برخی از افراد کسالت‌بار و کند از نظر تصمیم‌گیری باشد، ترجیح می‌دهند جزء اکثریت خاموش باشند و کمتر مشارکت کنند. اندازه گروه نه تنها در عملکرد اعضاء و در کل گروه تأثیر دارد بلکه در رضایت آن‌ها در ارتباط نیز مؤثر است. افراد در

گروه‌های بزرگ از ارتباط خود لذت چندانی نمی‌برند. با افزایش تعداد اعضای گروه، خرده‌گروه‌ها پدید می‌آیند. از نظر پارکینسون گروه مطلوب مشکل‌گشایی بهتر است بین ۵ تا ۷ عضو بیشتر نداشته باشد (فرهنگی، ۱۳۸۹، صص. ۱۴۷-۱۴۸).
 ۸- مدیریت گروهی: روان‌شناسان اجتماعی مفهوم رهبری را به معنای فرایندی در نظر می‌گیرند که طی آن عضوی از یک گروه (رهبر آن) بر اعضای گروه در راستای دستیابی آنان به اهداف ویژه‌شان اثر می‌گذارد (بارون و همکاران، ۱۳۸۹، ص. ۴۹۹).

۶-۴. هیأت‌های مذهبی

با وجود سابقه چندین ساله مجالس اهل‌بیت (علیهم‌السلام) و دسته‌جات سوگواری، استفاده از واژه «هیأت» برای نامیدن این مجالس، چندان قدمتی ندارد و سابقه‌ای کمتر از یک قرن دارد.^{۱۷} طبق تعریف، هیأت یک گروه اجتماعی با سابقه تاریخی مشخص و تجمعی از افرادی است که برای زنده نگه‌داشتن یاد و خاطره یک مناسبت مذهبی (اعیاد مذهبی، ایام ولادت و شهادت ائمه (علیهم‌السلام)) با محوریت واقعه عاشورا و قیام امام حسین (علیه‌السلام) و بر اساس ساختار دوگانه واعظ / ذاکر تشکیل می‌شود و اعضا از طریق روش‌هایی معمول و آدابی مشخص (سینه‌زنی، زنجیرزنی، دست زنی و...) سوگواری یا شادمانی می‌کنند. شرکت در آن نیز اختیاری و بر اساس یک اعتقاد و باور درونی است. متناسب با ویژگی‌های ساختاری و نیز مخاطبان، یک هیأت جدای از کارکرد اصلی‌اش، کارکردهای دیگری هم می‌تواند داشته باشد (حسام مظاهری، ۱۳۸۹، ص. ۲۷۵).

هیأت را همچنین «نوعی تشکل مذهبی بر محور عزاداری بر سیدالشهداء (علیه‌السلام) و ائمه (علیهم‌السلام)» و نیز «مجموعه‌هایی از مردم هر محله، در شهرها یا روستاها که جهت سوگواری و روضه‌خوانی برای امام حسین (علیه‌السلام) و به‌ویژه، در ایام عاشورا تشکیل می‌یابند» تعریف کرده‌اند (محدثی ۱۳۹۱، ص. ۵۰۴).

با این اوصاف، هیأت از نمونه‌های مشابه سوگواری جمعی (نظیر دسته‌های عزاداری) متمایز و آن جمع‌هایی را شامل می‌شود که تعریف مشخصی از عنصر مکان داشته باشند. [البته] طبیعی است که هر هیأت خود می‌تواند دسته هم داشته باشد.

طبق تعریفی که هومنز ارائه می‌کند، گروه اجتماعی عبارت است از عده‌ای افراد که

هدف مشترک، فعالیت مشترک، کنش یا تعامل متقابل و احساس تعلق خاطر به هم داشته باشند (رفیع پور، ۱۳۷۶، ص. ۱۰۹). [با دقتی که نسبت به عموم هیئات مذهبی صورت می‌گیرد] همه این شاخصه‌ها را می‌توان در سازمان هر هیأت مذهبی مشاهده کرد:

- هدف مشترک: زنده نگه‌داشتن یاد واقعه یا اعتقاد یا شخصیت دینی.
- فعالیت مشترک: عزاداری و یا شادمانی.
- کنش متقابل: تعامل مداح و حاضران در مجلس با هم. [و حتی تعامل حاضران با یکدیگر]

• احساس تعلق خاطر: عضویت در هیأت، تقسیم کار و سلسله مراتب درونی. پس هیأت مذهبی را به مثابه گروهی اجتماعی تلقی می‌کنیم (حسام مظاهری، ۱۳۸۹، ص. ۲۷۶).

۶-۴-۱. کارکردهای عمومی هیأت‌های مذهبی

اساساً پیدایش و تکوین آیین‌ها و مجالس سوگواری همواره تابع متغیرهای بیرونی و اجتماعی بوده است. تبلور اصلی این متغیرها را هم باید در بررسی کارکردها (اعم از آشکار و پنهان) دانست که جامعه و دین‌داران متناظر هرگونه از شکل‌دهی آن منظور داشته‌اند. به عبارت دیگر، هیچ تغییر و تحولی را نمی‌توان در سیر حیات این آیین‌ها و مجالس بدون کارکرد و نقش دانست. به همین دلیل است که با شناخت کارکردهای یک‌گونه هیأت مذهبی می‌توان به قطعه‌ای از پازل شناخت هویت آن‌گونه دست یافت. مختصراً، این کارکردهای مشترک، در دو دسته آشکار و پنهان بررسی می‌شود:

الف. کارکردهای آشکار

• نقش آفرینی سیاسی: نقش آفرینی‌های سیاسی همیشه به یک شکل نبوده و متناسب اقتضات زمانی در هر دوره، دگرگونی‌هایی را پذیرا شده است. از منظر کارکردهای سیاسی، می‌توان سیر حیات مجالس و هیأت‌های مذهبی را به چهار دوره تاریخی تقسیم کرد:

○ از بدو تأسیس تا آغاز غیبت کبری (۳۶۱-۳۲۷ ق): ایجاد کانال‌های ارتباطی برای ائمه (علیهم‌السلام) از طریق تشکیل این مجالس در زمان‌های اختناق امویان و عباسیان، تحریک عواطف و احساسات، پناهگاه و کشف حصینی برای شیعیان

مبارز و مخالف حاکمیت سیاسی و...

○ از فتح بغداد توسط معزالدوله دیلمی تا سال‌های آغازین حکومت رضاخان (۱۳۵۰-۳۳۴ق): استحاله مجالس سوگواری با دادن آدرس غلط به این منبع ظلم‌ستیز و ایجاد انحراف تدریجی در هدف‌گیری مبارزاتی آن از طریق شاهان قدرت‌طلب.

○ از ممنوعیت مجالس سوگواری توسط پهلوی اول تا پیروزی انقلاب اسلامی (۱۴۰۰-۱۳۵۰ق): اوایل در خفقان برگزار می‌شد ولی پس از حضور روحانیون انقلابی و توده مردم به جایگاه حقیقی خود دست یافت.

○ دوران پس از پیروزی انقلاب (۱۴۰۰ق تاکنون): رشد کمی و کیفی مجالس عزاداری و قرار گرفتن هیأت‌ها در راستای اهداف انقلاب.

• **اسوه‌سازی:** مجالس مذهبی از طریق ارائه مستمر تصاویری واقعی و ملموس و با بهره‌گیری از بیانی داستانی و قابل فهم امر الگوسازی را برای مخاطبان خود تسهیل می‌کنند. این اسوه‌سازی، به الگوگیری افراد شرکت‌کننده در مجلس از سیره فردی اهل بیت (علیهم‌السلام) در اصلاح و تنظیم نحوه تعاملات و مناسبات خود در خانواده و اجتماع برمی‌گردد؛ و البته الگوگیری توده‌ها، گروه‌ها و جوامع از سیره جمعی اهل بیت (علیهم‌السلام) هم در کارهایی نظیر ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی مورد توجه است.

• **تقویت باورهای دینی:** مجالس و هیأت‌های مذهبی از طریق منبرهای وعظ و خطابه نیاز مخاطبان خود به تعمیق و تعمیم باورهای دینی را برطرف می‌کنند. برگزاری مستمر این مجالس با یادآوری و مرور چندین باره مباحث اعتقادی، بستر مناسبی را برای گسترش، تعمیق‌بخشی و نهادینه کردن آن مفاهیم فراهم می‌آورد.

ب. کارکردهای پنهان

• **تقویت همبستگی اجتماعی:** پابندی گروهی از افراد یک جامعه به یک شیوه عمل جمعی، مانند برگزاری آیینی مشخص و همگانی، ناخواسته پیوندها و ارتباطات میان اعضا را تقویت می‌کند و در نتیجه ارتباطات قوی بین اعضا، همبستگی و انسجام اجتماعی هم تقویت می‌شود و اسباب ثبات، استمرار و پایداری جامعه فراهم می‌شود.

• **تثبیت نظام اخلاقی:** غایت مجالس و هیأت‌های مذهبی به مثابه محل تجلی تولا و تبرا نوعی غایت دینی و به تبع، باورمند و مقدس است. تقدس غایت، خودبه‌خود به ابزار و وسایل دستیابی به آن، یعنی به خود مجالس و هیأت‌های مذهبی هم منتقل می‌شود. در نتیجه، مجلس و هیأت متمایز از دیگر اجتماعات مشابه و دارای حرمت می‌شود؛ که البته یک شخص هیأتی هم به اعتبار انتسابش به هیأت حرمت می‌یابد و دیگر هر کاری نمی‌تواند بکند. با در نظر گرفتن جایگاه بی‌بدیل مجالس و هیأت‌های مذهبی در جامعه و تعامل و ارتباط این نهاد با دیگر نهادهای مؤثر اجتماعی، مانند بازار، می‌توان به نقش هیأت‌های مذهبی در تثبیت نظام اخلاقی جامعه پی برد.

• **حفظ الگوی جامعه:** در هرگونه از هیأت‌های مذهبی، نشانه‌هایی از بازتولید مناسبات اجتماعی جامعه مرتبط با آن‌ها را می‌توان تشخیص داد؛ مانند جامعه‌ای مشابه جامعه بزرگ‌تر و درون آن.

• **کارکرد فراغتی:** یکی از کارکردهای مجالس، آیین‌ها و هیأت‌های مذهبی را کارکرد فراغتی آن‌ها می‌توان دانست؛ زیرا شرکت در آن‌ها هم در عمل، ابزاری برای پر کردن اوقات فراغت است، هم یک فعالیت هدفمند و غیراجباری است که فرد آگاهانه اجرای آن را اختیار می‌کند و هم مشتمل بر نوعی تجربه درونی است.

• **تسکین آلام و تخدیر مصائب فردی:** برای هر فردی پس از شنیدن شرح مصائب وارده بر امام حسین (علیه‌السلام) و یاران و خاندانش و مقایسه وضعیت خود با آن‌ها، تحمل سختی‌ها آسان‌تر می‌شود و دیگر کمتر زبان به گلایه می‌گشاید (حسام مظاهری، ۱۳۸۹، صص. ۲۹۲-۲۷۹).

۷. تطبیق دو موضوع

با توجه به مطالبی که ایراد شد، به هیئات مذهبی از دو بعد می‌توان نگرست. اولاً، بعد گروهی و ثانیاً، بعد ارتباطی.

۷-۱. از دیدگاه گروهی

۱- نام و نشان: قطعاً هر هیأتی برای هویت‌بخشی به خود، اولین گام برای شروع فعالیتات

خود را به این مسئله واگذار می‌کند. هیئات پیرامون ما مؤید این سخن می‌باشند.

۲- **اهداف مشترک:** هدف هر هیأتی زنده نگه‌داشتن یاد واقعه یا اعتقاد یا شخصیت دینی است. البته برخی از هیأت‌های تشکیلاتی، در همین راستا، هدف تربیت نیرو را هم در اولویت خود قرار می‌دهند. عزاداری و یا شادمانی هم جزء فعالیتات مشترک آن‌هاست.

۳- **ادراک عضویت:** عضویت افراد در هیأت و پذیرش مسئولیت و وابستگی به آن، در درون هیأت‌ها کاملاً قابل ملاحظه می‌باشد.

۴- **انگیزش فردی:** وقتی یک جمعی در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند، قطعاً از نیازها و مشکلات همدیگر مطلع خواهند شد و همین باعث می‌شود تا افراد به انگیزه‌های درونی خود دست پیدا کنند. البته انگیزه‌هایی که مشروع و قابل دستیابی باشد. در هیأت‌های مذهبی همچون روحیه معنوی آن حرف اول را می‌زند، به مراتب رفع و دستیابی به این مسائل زیاد به چشم می‌خورد. روحیه از خودگذشتگی، دلسوزی‌های برادرانه و... از مؤیدات این سخن می‌باشد.

۵- **اثرگذاری، کنش متقابل و تعامل:** فرایند تعامل افراد با یکدیگر و اثرگذاری‌های مثبت و بعضاً منفی آن‌ها در این هیأت‌ها زیاد دیده می‌شود؛ مثلاً تأثیری که سخنران و یا مداح هیأت بر اعضا و مستمعین آن دارد ممکن است در هیچ کجای دیگر قابل ملاحظه نباشد.

۶- **ضوابط و مقررات گروه:** برای برقراری نظم بیشتر در هیأت‌های مذهبی، هر یک از آن‌ها از سوی اداره تبلیغات اسلامی جهت دریافت کد رسمیت هیأت، ملزم هستند تا یک اساسنامه برای خود تدوین کرده و به آن ملتزم باشند. این مسئله برای هیأت‌هایی که بعد تشکیلاتی آن‌ها بیشتر ملموس است، یک پیش‌فرض و اساس کار به حساب می‌آید. چراکه بدون این اساسنامه و چشم‌اندازها نمی‌توانند به اهداف خود دست پیدا کنند.

۷- **تشکیل جلسات:** جلسات هفتگی، ماهیانه و فصلی هیئات مختلف در راستای پیگیری امور و بررسی فرایندهای مختلف هیأت، از جمله مباحث ضروری به حساب می‌آید که غالب آن‌ها پایبند به آن هستند.

۲-۷. از دیدگاه ارتباطاتی (که مهم‌تر از مبحث قبلی می‌باشد)

۱- هنجارها و ارزش‌های گروهی: هنجارهایی که می‌توان برای هیئات مذهبی بیان نمود، از چند بعد قابل ملاحظه است:

• **بعد اخلاقی و رفتاری:** از آن جهت که هویت شخصی که عضو یک هیأت می‌شود، هویت یک هیأتی به حساب می‌آید، طبعاً باید خود را ملتزم به مضامین اخلاقی بدارد که این مقوله زیاد در رفتارهای هیأتی‌ها ملاحظه شده است.

• **بعد اجتماعی:** از آنجا که نمادی از اهل بیت (علیهم‌السلام) و منتسب به این خاندان هستند و در جامعه بدین اسم شناخته می‌شوند، رفتارهای در شأن این خاندان هم برای خود تعریف می‌کنند.

• **بعد سیاسی:** تبعیت از ولایت مطلقه فقیه از رویکردهای اصلی هیأتی‌ها به حساب می‌آید.

• **بعد نگرشی:** اعتقادات این اعضا قطعاً در راستای مناسک و آداب دینی بوده و در همین مسیر هم به نشر آداب دینی می‌پردازند.

۲- **تصمیم‌گیری گروهی:** در غالب هیأت‌های مذهبی، تصمیم‌گیری‌ها به صورت دموکراتیک و متکی بر اعضا صورت می‌گیرد. چرا که روح غالب بر این مجموعه‌ها، روح مذهبی و معنوی است و نگاه مادی و اداری به آن نمی‌شود. در نگاه مادی ممکن است تصمیم‌گیری توسط یک شخص (مدیر گروه) صورت گرفته و باعث رضایت قاطبه اعضا نباشد.

۳- **وابستگی و همبستگی متقابل:** وجود دلگرمی‌های گروهی بین اعضا، روابط نزدیک بین آن‌ها، از خودگذشتگی‌های مستمر بین اعضا، حضور یک روحانی بین اعضا و... از جمله مباحثی است که این امر را تصدیق می‌کند.

۴- **شبکه‌های ارتباطی گروهی:** برای اینکه بتوان به صورت کامل نظم را در بین اعضا برقرار کرد باید یکسری سلسله مراتب‌ها از طریق شبکه‌های ارتباطی بین آن‌ها ایجاد نمود تا بتوان پیگیری امور را راحت‌تر و با استمرار انجام داد. در هیأت‌های مذهبی ممکن است گروه‌های کوچکی که تعداد آن بین ۵ تا ۷ نفر باشد ایجاد شود. برای ایجاد هماهنگی بین آن‌ها، وجود شبکه‌های ارتباطی ضروری است.

۵- **نقش‌های گروهی:** در هر هیأتی یکسری نقش‌های عملیاتی برای افراد تعریف می‌شود تا با تقسیم کار بین آن‌ها، به اهداف اصلی آن دست پیدا کرد. نقش‌هایی مانند معاونت اجرایی، معاونت فرهنگی، معاونت مالی و... از جمله آن‌ها است.

۶- **همنوایی گروهی:** هیأت به عنوان مأمونی برای حضور همگان است. به همین دلیل هر شخصی با هر شخصیتی که علاقه داشته باشد می‌تواند در آن حضور پیدا کند؛ اما پس از حضور قطعاً به تغییر رویه خود دست خواهد زد. حداقل آن تغییر در رفتار و نوع پوشش است. هیأت‌های مذهبی ذاتاً افراد را با خود هم‌نوا می‌کنند. چراکه افرادی که متناسب با رویه آن نباشند، خود را به عنوان یک غریبه به حساب می‌آورند. این مزیت هیأت‌ها برای فرهنگ‌سازی‌های اجتماعی بسیار پرکاربرد است.

۷- **تعداد اعضای گروه:** تعداد اعضای هیأت متناسب با فضای فعالیت آن متفاوت است؛ اما غالباً دارای گروه‌های کوچک می‌باشند تا بتوانند با تقسیم کار بین نیروهای مختلف هم به تربیت آن‌ها پردازند، هم به اهداف خود برسند. همان‌گونه که در نقش‌های گروهی بیان شد، این گروه‌های کوچک در قابل معاونت‌های مختلف فعالیت می‌کنند.

۸- **مدیریت گروهی:** مدیر یک هیأت، به عنوان رکن اصلی آن به حساب می‌آید؛ رکنی که در صورت ایده‌آل بودن، هیأت را به اعلی درجات خود خواهد رساند. از جمله ویژگی‌هایی که می‌توان برای یک مدیر بیان کرد عبارت است از: اقتدار مدیریتی، اخلاق و رفتار مناسب، درایت و دوراندیشی، تقوا و پرهیزکاری، علم به امور مختلف و...

تک‌تک این مواردی که بیان شد در صورت مفید بودن و اجرایی شدن می‌تواند به عنوان یک فرصت مناسب برای رسیدن به اهداف مختلف تلقی شود و در غیر این صورت، به عنوان چالش و یک نوع تهدید به حساب خواهد آمد.

تنوع و اهمیت مسئله در این است که ممکن است برخی مؤلفه‌های دیگر هم در این مسئله دخیل کرد، اما با بررسی‌ها و چینش‌های خاصی که انجام شد، این مؤلفه‌ها به صورت خاص بر روند فعالیت‌ها و دستیابی به اهداف در میان هیأت‌های مذهبی مؤثر بوده است.

نتیجه‌گیری

در مقدمه پس از بیان مسئله تحقیق، به اهمیت و ضرورت آن پرداخته شد. از آنجا که سؤالات یک تحقیق، به عنوان یکی از ارکان آن شناخته می‌شود، پس از بیان آن، نیم‌نگاهی هم به پیشینه تحقیق شد. سپس از روش مورد استفاده در این تحقیق هم سخنانی مطرح شد. در ادامه ادبیات حوزه گروه و ارتباطات گروهی مورد توجه قرار گرفت. در ابتدا مفاهیم گروه، گروه کوچک و ارتباطات گروهی تعریف شد، سپس به نظریات قرون ۱۹ و ۲۰ در این رابطه اشاره شد. سپس مطالبی در مورد هیأت‌های مذهبی به عنوان تشکل‌های مذهبی بر محور عزاداری بر سیدالشهداء (علیه‌السلام) و ائمه (علیهم‌السلام) (محدثی، ۱۳۹۱، ص. ۵۰۴) و کارکردهای آشکار و پنهان آن نکاتی به میان آمد. سپس از طریق روش‌های مشاهده سیستماتیک و کتابخانه‌ای به تطبیق نظرات حوزه گروه و ارتباطات گروهی با حوزه هیئات مذهبی پرداخته شد و از مؤلفه‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای مرتبط با این حوزه‌ها سخن به میان آمد و به عبارتی به دو سؤال اصلی تحقیق در آن قسمت پاسخ داده شد. در اینجا در دو جدول مجزا (۱) و (۲)، عناوین پاسخ‌ها مطرح شده است.

جدول ۱. مؤلفه‌های فرهنگی - ارتباطی مستخرج از هیئت مذهبی در قالب مضامین گروهی

نام و نشان هیأت	اهداف مشترک هیأت
ادراک عضویت	انگیزش فردی
اثرگذاری، کنش متقابل و تعامل	ضوابط و مقررات هیأت
تشکیل جلسات	

جدول ۲. فرصت‌ها و تهدیدات ارتباطات گروهی بین اعضای هیئت مذهبی

فرصت‌ها و تهدیدات ارتباطات گروهی	مدیریت گروهی	تعداد اعضای هیأت
	همنوایی گروهی	تصمیم‌گیری گروهی
	رعایت هنجارها و ارزش‌های گروهی	همبستگی و وابستگی متقابل
	نقش‌های گروهی	شبکه‌های ارتباطی

در صورتی که هیئات مذهبی به این مسائل و مؤلفه‌ها اهتمام بورزند و در راستای بهبود و عملیاتی کردن آن‌ها گام بردارند، قطعاً به اهداف و چشم‌انداز نهایی خود دست پیدا خواهند کرد.

یادداشت‌ها

1. Socialization
2. G. Homans
3. Muzafer Sharif
4. Sociometry
5. Group Therapy
6. Primary Group
7. Direct communication
8. Indirect communication
9. Intrapersonal communication
10. Interpersonal communication
11. Group communication
12. public communication
13. Mass communication
14. Fisher
15. Hawes
16. Anthony Giddens

۱۷. گویا اولین مجلس و گروه مذهبی که عنوان هیأت را برای خود برگزید، «هیأت برادران شیراز» بوده است.

کتابنامه

۱. آگ برن و نیم کوف (۱۳۸۰). *زمینه جامعه‌شناسی*. ترجمه امیرحسین آریان پور، تهران: نشر گسترده.
۲. ادیبی سده، مهدی (۱۳۸۱). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی گروه‌های کوچک*. اصفهان: جهاد دانشگاهی.
۳. بارون، رابرت و همکاران (۱۳۸۹). *روان‌شناسی اجتماعی*. ترجمه علی تحصیلی، تهران: کتاب آمه.
۴. حسام مظاهری، محسن (۱۳۸۹). *رسانه شیعه*. تهران: بین‌الملل.
۵. رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۶). *توسعه و تضاد: کوششی در جهت تحلیل انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی ایران*. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۶. شفیع‌آبادی، عبدالله (۱۳۷۰). *پویایی گروه و مشاوره گروهی*. تهران: رشد.
۷. فرهنگی، علی‌اکبر (۱۳۷۴). *ارتباطات انسانی*. تهران: خدمات فرهنگی رسا.
۸. فورسایت، دانلسن ر (۱۳۸۰). *پویایی گروه (شناخت و سنجش)*. ترجمه جعفر نجفی زند و حسن پاشا شریفی، تهران: نشر دوران.

۹. قنادان، منصور (۱۳۷۵). مقدمه‌ای بر شناخت پویایی گروه. تهران: آوای نور.
۱۰. گلشن فومنی، محمدرسول (۱۳۸۱). پویایی گروه و اندازه‌گیری پوشش‌های گروهی. تهران: پژوهش.
۱۱. لیتل جان، استیفن (۱۳۸۴). نظریه‌های ارتباطات. ترجمه سیدمرتضی نوربخش و سیداکبر میرحسینی، تهران: جنگل.
۱۲. محدثی، جواد (۱۳۹۱). فرهنگ عاشورا. قم: نشر معروف.
۱۳. محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۹۲). ارتباطات انسانی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

